

– Dizze, noch net earder publisearre skripsje, is troch auteur Wiebe Dooper beskikber steld oan de Gerben Rypma Stifting –

De parochie Blauwhuis en de financiering van de St. Vituskerk (1651-1872)

Inleiding

Na 1853 werd door het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie een volledige emancipatie van de katholieken mogelijk. De nieuwe hiërarchie vormde de basis voor hetgeen de katholieken in ons land op politiek, sociaal en cultureel gebied zouden bereiken. In deze scriptie wordt in de eerste hoofdstukken een stuk algemene geschiedenis van het katholicisme van ver vóór 1853, en van een korte periode daarna, beschreven. Hierin wordt ingegaan op de maatschappelijke gevolgen van het herstel van de hiërarchie. Vervolgens wordt de geschiedenis van het dorp Blauwhuis beschreven tot rond 1970.

Verder is deze scriptie gewijd aan de bouw van de St. Vituskerk in Blauwhuis, die in 1871 werd voltooid, dus midden in de tijd van de katholieke emancipatie. Natuurlijk werd door het herstel van de hiërarchie de bouw van de St. Vituskerk in Blauwhuis mogelijk. De kerk werd grotendeels gefinancierd door de gelovigen zelf. In hoeverre dit nu exact verband houdt met de 'emancipatiegolf' valt moeilijk te zeggen; daarvoor biedt het archief en de geraadpleegde literatuur te weinig informatie. Tot slot wil ik hierbij pastoor Hendriks bedanken voor zijn toezegging, dat ik stukken uit het kerkarchief voor na 1932 mocht raadplegen, en voor de toegang tot de kerk.

1. Het katholicisme van 1530 tot 1853

Na 1530 veranderde de positie van de katholieke kerk in Friesland van karakter. Door de opkomst en de expansie van het protestantisme verzwakte de katholieke kerk. De Staten van Friesland gaven in 1580 een resolutie uit waarin de uitoefening van de katholieke eredienst werd verboden. Rond 1650 had het protestantisme bijna overal het katholicisme weten te verdringen. Alleen in de steden en in enkele geïsoleerde enclaves op het platteland werd het katholieke geloof in het geheim beleden. (1) Pas aan het einde van de achttiende eeuw zou deze situatie zich wijzigen.

Letschert schrijft dat de katholieken tussen 1580 en 1795 een periode van onderdrukking doormaakten. Pas in de laatste decennia van de achttiende eeuw kam er meer tolerantie voor de katholieken. Door de komst van de Fransen in 1795 kwam er een einde aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, en hiermee verdwenen ook de regels, die de katholieken ruim tweehonderd jaar had moeten verduren. De opkomst van de ideeën van de Franse revolutie hield onder andere in: de vrijheid

en gelijkheid van alle burgers en de scheiding van kerk en staat. Ten opzichte van het tot dan toe overheersende gereformeerde geloof nam de Nationale Vergadering tal van beperkende maatregelen. (2)

In hoeverre veranderde nu de positie van de katholieken? Zij hadden, na ruim twee eeuwen, de wettelijke vrijheid van godsdienst verkregen. Toen echter de animo voor de Franse revolutie daalde, werd duidelijk dat de strijd voor een volledige emancipatie een lange en zware zou worden. Dit zou nog moeilijker worden doordat na de restauratie de protestantse vorst Willem I op de troon kwam. Hij streefde in Nederland naar een godsdienstige eenheid op basis van een algemeen christendom. De katholieken hebben daartegen geen heftige strijd gevoerd. Ze waren waarschijnlijk tevreden met de grondwetten van 1814-1815. (3)

Sinds de zestiende eeuw maakten de katholieken gebruik van de zogenaamde schuilkerken, dit waren bouwvallige gebouwtjes, waarin de mis werd opgedragen. Een rapport van het departement van de RK Eeredienst uit 1820, informeert over de toenmalige situatie van de katholieke kerk in Friesland. De katholieke staties hadden geld nodig voor hun kerkjes. Daarom werd om subsidie gevraagd. Goubau, het hoofd van het departement van de RK Eeredienst, deed aanbevelingen om subsidie te verkrijgen. Zijn pogingen leverden niets op. Vele bepalingen stonden een vlotte regeling in de weg.

Sinds de hervorming was er geen sprake meer van een kerkelijke hiërarchie in Nederland. Het gebied der Zeven Verenigde Provinciën vormde de zogenaamde Hollandse Zending. De paus was hiervan superior en de nuntius in Brussel, later in Den Haag vice-superior. Deze laatste voerde onder het toezicht van de Congregatie van de Propaganda, in wezen het bestuur over de zeven aartspriesterschappen, waarin het missiegebied was verdeeld. Deze toestand moest worden veranderd. In 1827 kwamen de paus en de Nederlandse regering tot een concordaat. Het hield in dat twee bisschoppen zich in Amsterdam en Den Bosch zouden vestigen, maar het concordaat werd nimmer uitgevoerd. (5)

Echter na 1830 verbeterde de situatie van de katholieken. Deze werd nog beter toen Willem II, in 1840, zijn vader opvolgde. De nieuwe koning trachtte iets te doen aan de ongelijke situatie van de katholieken. Het jaar 1848 zette het katholieke volksdeel aan tot grote activiteit. De nieuwe veranderingen in de grondwet betekenden dat een algemene emancipatie gerealiseerd zou kunnen worden.

De roep om de slechte organisatie van de Hollandse Zending te laten verdwijnen, werd steeds sterker. De vice-superior Belgrado, een Italiaanse prelaat, was zich niet bewust van 'de gebruiken en verhoudingen, zoals deze door de heen waren gegroeid', zo schrijft Letschert. De aartspriesters waren niet erg bekwaam, en hun taak was erg vaag. Voor de pastoors had dit tot gevolg dat zij geïsoleerd moesten werken in een nauw begrensd gebied. (6) Kortom, een situatie waarin verandering moest komen.

2. Herstel van de hiërarchie en de Aprilbeweging

Het herstel van de hiërarchie was grotendeels het werk van leken. Immers, de autoriteiten van de Hollandse Zending voelden er weinig voor. De betogen van de katholieke kamerleden, de artikelen in *De Tijd*, dat in 1845 als katholiek blad was opgericht, en andere organen droegen hun steentje bij om druk op de paus uit te oefenen. Toen bleek dat de vice-superior Belgrado bereid was om het concordaat van 1827 te accepteren, ontstond grote verwarring bij de katholieke geestelijkheid. Bisschop Zwijsen slaagde erin Belgrado te overtuigen dat door het aannemen van het concordaat de regering te grote invloed zou krijgen op het benoemen van bisschoppen. (1)

Doordat de katholieke minister Van Sonsbeeck inmiddels al onderhandelde met Rome, bleek de beslissende stap tot herstel een feit. Paus Pius IX besloot dat de nieuw te vormen kerk provincie ondergeschikt diende te blijven aan de Congregatie van de Propaganda. Er volgde een hevige discussie over hoe de bisdommen over Nederland verdeeld moesten worden. Tenslotte werd een comité van vijf mensen gevormd, dat de definitieve regeling ontwierp. Deze groep kon het echter niet eens worden waar de aartsbisschoppelijke zetel moest worden gevestigd: in Haarlem of Den Bosch.

Toen dit plan echter bekend werd, waren velen teleurgesteld. De katholieke literator J.A. Alberdingk Thijm nam het initiatief om de teleurgestelde gevoelens, via een bericht aan de paus, kenbaar te maken. Hij betoogde dat het niet ging om het herstel van een nieuwe organisatie, maar om het herstel van een organisatie, die door de protestanten was vernietigd. Volgens traditie moest niet Haarlem of Den Bosch, maar Utrecht de oude zetel van St. Willibrord toegewezen krijgen. (2) Het plan van Alberdingk Thijm hield dus in dat Utrecht aartsbisdom zou worden, en Haarlem, Den Bosch, Breda en Roermond suffragaan-bisdommen. De paus werd erop gewezen dat de Nederlandse regering Utrecht als aartszetel afwees uit angst voor een anti-papistische agitatie. Maar de paus raakte hiervan niet onder de indruk, waardoor op 4 maart 1853 het herstel van de hiërarchie een feit was. (3)

De pogingen tot het herstel hielden nauw verband met de ontwikkelingen van de politieke verhoudingen in ons land. Volgens Rogier was het niet tot het herstel gekomen, indien in 1848 niet de strijd voor een parlementaire regeringsvorm was geslaagd. (4) De liberalen hadden in 1849 de verkiezingen gewonnen met steun van de katholieken. Hierdoor werd het eerste kabinet-Thorbecke gevormd. Papo-Thorbeckianen werden de katholieken genoemd, die de liberalen steunden. Van Thorbecke werd verwacht dat er meer vrijheid voor de kerk kwam. Dit werd door hem bewezen, doordat in 1853 de katholieken de kans kregen de hiërarchie te herstellen.

De Aprilbeweging

In april 1853 werd het herstel van de hiërarchie algemeen bekend. De protestanten raakten in paniek, vooral omdat de aartsbisschoppelijke zetel aan Utrecht werd toegewezen. De paniekgevoelens werden gestimuleerd door de pauselijke breve van 4 maart 1853, waarin het herstel van de hiërarchie door de paus werd goedgekeurd. In deze breve werden de protestanten vergeleken met 'lieden die onkruid hadden gezaaid tussen de tarwe'. (6) De gemoederen raakte bij de protestanten nog verder verhit, toen het liberale kabinet van Thorbecke zich afzijdig hield. Hierdoor ontstond de zogenaamde Aprilbeweging.

Rechtzinnige en vrijzinnige protestanten keerden zich tegen gehate Thorbecke. De conservatieven deden met de protestanten mee, zij zagen nu de gelegenheid om Thorbecke ten val te brengen. De Aprilbeweging zou zich tot de koning richten, bij het traditionele bezoek aan Amsterdam. Willem III kreeg een monster-petitie aangeboden, die door honderdduizenden was ondertekend. Er werd daarin op maatregelen tot vernietiging van de nieuwe kerkelijke organisatie aangedrongen. In Leeuwarden werden aan het adres van de koning duizend handtekeningen ingezameld tegen het herstel van de hiërarchie. (7)

De koning zat in een moeilijke positie. Als hij aan de gevoelens van de protestanten zijn sympathie zou laten blijken, dan zou hij zijn eed op de grondwet schenden. Toen hij zich ook niet hield aan het advies van de regering, nam het kabinet-Thorbecke ontslag. Dit was de koning een genoegen: hij was Thorbecke liever kwijt dan rijk. Het kabinet-Van Hall nam nu de regeringstouwtjes in handen. Van Hall kreeg de taak de protestanten tot bedaren te brengen, zonder de grondwet aan te tasten. Hij kwam met een Wet op de kerkgenootschappen. Deze wet zou de vrijheid van veel kerkgenootschappen aantasten. Daarom keerden de protestanten zich ook tegen deze wet. Toen de wet op tal van punten was gewijzigd, werd hij aangenomen. (8)

Rogier schrijft in, *In vrijheid herboren*, dat niet geheel ten onrechte de Aprilbeweging een uiting was van een diep gewortelde haat tegen Thorbecke. Men haatte deze man in grote kringen persoonlijk, soms om zijn beginselen, maar vooral om zijn manier van optreden. (9) Toch zakte de Aprilbeweging ineen, maar het zou nog wel een aantal jaren duren voordat de katholieken en protestanten elkaar weer enigszins in positieve zin tegemoet traden.

3. Verdere emancipatie: schoolstrijd, politieke ontwikkeling en sociale beweging

Schoolstrijd

Het herstel van de hiërarchie was mede dankzij de liberalen in 1853 realiteit geworden. Binnen die groep ontstond onenigheid en tenslotte raakten de katholieken het vertrouwen in de liberalen kwijt. Dat kwam door de zogenaamde schoolkwesitie. In 1857 kwam er een nieuwe wet op het lager onderwijs. Hierdoor kwam een neutrale openbare lagere school tot stand. Veel protestanten die tot dan toe niet tegen de openbare school waren: deze droeg toch meestal een protestants karakter, sloten zich aan

bij de groep die streefde naar de financiële gelijkstelling van het bijzonder onderwijs. Bijzondere scholen werden in de wet wel toegestaan, maar zonder enige financiële tegemoetkoming. Zodoende kwamen protestanten en katholieken dichter bij elkaar. (1)

De paus gaf de aanstoot tot een grotere breuk met de liberalen. In 1864 verscheen de encycliek *Quanta Cura*, die zich richtte tegen 'de voornaamste dwalingen van onze tijd'. Het beginsel van de vrijheid van geweten en godsdienst werden erin veroordeeld als een vrijheid, die tot verderf moest gaan leiden. Ook een aantal andere zaken droegen bij tot de groter wordende afstand tussen katholieken en liberalen. De beweging voor Italiaanse eenheid onder leiding van Cavour en Garibaldi had sympathie gekregen uit liberale kringen. Door deze nationalistische beweging kwam in 1870 een eind aan het wereldlijk gezag van de paus. De bisschoppen kwamen in 1868 met een mandement, waarin de katholieke beginselen betreffende onderwijs werden uiteengezet: 'De kerk wil, dat de jeugd in wetenschappen wordt onderwezen, maar zij eist tevens, dat dit onderwijs in alle opzichten Katholiek en godsdienstig is.' Vanaf dat moment kwamen de katholieken consequent op voor het stichten en subsidiëren van katholieke scholen. (2) De onderwijswet van 1878 versterkte de positie van de openbare school. Katholieken en protestanten kwamen tot de zogenaamde Coalitie. Haar belangrijkste strijdpunt was uiteraard de schoolstrijd. Ruim tien jaar later was er succes: aan de bijzondere scholen werd rijkssubsidie toegekend. Pas in 1921 zou een volledige financiële gelijkstelling zijn gerealiseerd. (3) Letschert informeert dat de Friese katholieken niet achterliepen op het gebied van het onderwijs vergeleken met andere delen in het land. Na 1868 richtte men in Friesland in vijf plaatsen katholieke scholen op, die uit eigen middelen werden gefinancierd. (4)

Politieke ontwikkeling

Omstreeks 1870 was er nog geen katholieke politieke partij. Het lag voor de hand dat die, na de veroordeling van de liberalen door de paus, er wel zou komen. De katholieken waren nu immers hun politieke onderdak kwijt. Echter, zij waren nog te verdeeld om tot de oprichting van een partij te komen. Volgens Letschert maakten de katholieken in Friesland een bijzondere politieke geschiedenis. En wel waarom? Omdat in Friesland En Brabant de eerste katholieke kiesverenigingen werden opgericht. Het streven hiertoe, leefde in Friesland nog meer dan in Brabant, aldus Letschert.

In Sneek werd in 1871 de eerste RK Kiesvereniging Gelijk Recht opgericht, nadat de katholieken in de Waterpoortstad voor de liberale kiesvereniging hadden bedankt. Andere steden volgden vlug hierna. Friesland telde in 1882 tien katholieke kiesverenigingen, zij vormden eenderde van alle kiesverenigingen in Nederland. (5) Doordat slechts 3% van het Nederlandse volk mocht stemmen, werd de oprichting van een katholieke eenheidspartij extra bemoeilijkt.

Op aandringen van Schaepman werd in 1882 de Friesche Bond opgericht, die later een belangrijke bouwsteen voor de latere katholieke partij zou worden. Bij de eerste bijeenkomst in Leeuwarden voerde Schaepman het woord. Hij benadrukte eerste de mislukte pogingen om tot een dergelijke organisatie te komen. Verder zei hij: 'Thans zet Friesland de eerste stap op die weg. De Friese stem maakt de kern uit van het Nederlandsche volk. Daarom komt aan Friesland de eer toe in deze zaak een voorbeeld te geven aan het overige Nederland.' Dat werd gedaan.

Schaepman was een voorstander van samenwerking tussen katholieken en anti-revolutionairen. Dat lukte in Friesland. Deze twee groepen gingen een politieke binding aan, nog voordat Abraham Kuyper van deze coalitie had willen weten. Dankzij de anti's verkreeg de katholiek E.J. Hollander uit Goënga, bij de Statenverkiezingen van 1883, een zetel.

Van grote betekenis voor de Friesche Bond is de stichting van *Ons Noorden* geweest. Kapelaan Eustachius Stevens O.F.M. was de geestelijke vader van het blad en schreef tegen het liberale anti-clericalisme. Door een aantal Bolswarder katholieken werd het blad gefinancierd. In 1882 werd *Ons Noorden* het weekblad van de Friesche Bond. (6)

Sociale beweging

Het begin van de sociale beweging, aldus Rogier, begon in het jaar 1868. De eerste St. Jozefgezellen verenigingen werden toen opgericht. Maar vorm kreeg de sociale beweging toen in 1888 in Amsterdam de RK Volksbond werd opgericht, onder leiding van Passtoors. Deze bond verspreidde zich over het bisdom Haarlem, maar in het aartsbisdom had zijn meer aantrekkingskracht. De grote man was daar de Enschedese kapelaan Alfons Ariëns, die in 1868 de eerste katholieke arbeidersbeweging stichtte.

Aanvankelijk ondervond de sociale beweging van de katholieken veel kritiek uit de eigen groep. Veel katholieke fabrikanten en geestelijken zagen er een onkatholiek streven in, en 'een min of meer verkapt socialisme', aldus Rogier. Door de encycliek *Rerum Novarum*, die verscheen in 1891, werd een einde gemaakt aan de twijfels omtrent het nut van de sociale beweging. Paus Leo XIII verwierp in dit schrijven de klassenstrijd, en tevens de liberaal-economische opvattingen betreffende de relatie werkgevers-werknemers. Maar er moest wel een hogere levensstandaard voor de arbeiders komen, en via de politiek moest gestreefd worden naar een rechtvaardige sociale wetgeving.

De leider van de katholieken, Herman Schaepman, werd de propagandist van de beginselen van deze encycliek. Naast arbeidersverenigingen werden andere sociale organisaties opgericht van onderwijzers, fabrikanten en middenstanders. Steun kreeg de sociale beweging van de katholieke pers. Van *de Tijd*, om 1845 al opgericht, van de in 1868 opgerichte *Maasbode*, en van het zeer sociaal-gerichte Centrum (1884). In 1903 volgde de oprichting van het Centraal Bureau voor Sociale Actie, daarna breidde de katholieke sociale beweging zich alleen nog maar uit. (7)

4. De geschiedenis van de parochie Blauwhuis

Blauwhuis was in de negentiende eeuw een klein dorp met een katholieke bevolking. Ten tijde van de katholieke emancipatie verscheen rond 1870 in het dorp een nieuwe gotische kerk. Om een duidelijker beeld van de parochie Blauwhuis te krijgen gaan we een stuk terug in de tijd.

De laatste 25 jaar van de zestiende eeuw betekende een grote verandering voor de positie van de katholieke kerk in Friesland. De Staten van Friesland hadden in 1580 de uitoefening van de katholieke eredienst verboden. Hierdoor vluchtten veel priesters, kloosterlingen en leken. Maar niet iedereen ging weg, hier en daar bleven pastoors achter. Zij droegen in het geheim de mis op, op afgelegen boerderijen. Er kwamen ook andere geestelijken in de provincie., dit waren meestal jezuïeten, zonder vaste woon- of verblijfplaats. Zo langzamerhand werd op enkele plaatsen het katholieke geloof weer meer beleden. Het dorpje Blauwhuis was één van die plaatsen. (1)

In 1630 werd Vitus Jacobi aartspriester van Friesland en hij riep de hulp in van zijn broer Johannes Jacobi. Deze laatste organiseerde de katholieke statie rondom de dorpen, daar waar later Blauwhuis zou ontstaan. Johannes Jacobi had zich gevestigd te Hieslum, een gehucht met een ongunstige ligging in het missiegebied. Daarom besloot zijn opvolger, zijn neef Adam Petri, zich centraler te vestigen. Petri trok naar Sensmeer. De Sensmeer en de Atsbuorstermeer waren in 1632 en 1633 drooggelegd. Op het drooggevalen land werd een huis gebouwd met blauwe dakpannen: het zogenoemde Blauwe Huis, waarin men gereedschap opbergde en vergaderde om polderlasten te innen. (2) Adam Petri vestigde zich op 14 augustus 1651 in het Blauwe Huis in Sensmeer. Deze datum werd beschouwd als de aanvangsdatum van de katholieke statie Sensmeer-Blauwhuis. Adam Petri was nu naast Sensmeer ook pastoor van de omliggende dorpen: Tjerkwerd, Dedgum, Parrega, Hieslum, Greonterp, Abbega en Oosthem.

Toeb Adam Petri naar Enkhuizen vertrok, werd hij opgevolgd door Jacobus Keteler of Ketelaar, die tot 1689 de statie leidde. Met de opvolging van hem rezen moeilijkheden. Pastoor Pellenrock bleek niet geschikt, en de al op jaren zijnde pastoor Geersma of Geertsema leidde toen de statie. Hij stierf in 1697. Halverwege de achttiende eeuw maakte de jonge parochie een moeilijke tijd door. Er was veel armoede, veroorzaakt door ziekte onder het vee.

In 1780 werd de parochie eigenaar van het Blauwe Huis. Het werd van de familie Hagen uit Amsterdam. De ambitieuze pastoor Fluitman, die in 1782 de statie ging leiden, bracht een grote vernieuwing tot stand. Allereerst liet hij de gracht rondom het Blauwe Huis uitdiepen. Daarna werd het bestaande huis omgebouwd tot een kerkje met een hoofdaltaar en twee zijaltaren, en achterin een koor. (3) Toch was de pastoor niet tevreden met de kerk en trad hij in overleg met de timmerman. Twee pilaren, die het dak steunden, werden verwijderd, om een beter gezicht op het altaar te krijgen. Maar er kwam onenigheid met de kerkvoogden, die

het niet eens waren met deze gang van zaken. Tenslotte werd alles bijgelegd, en de timmerman kreeg zijn geld. (4)

De statie vierde in 1801 het 150-jarig bestaan. De paus verleende aan alle gelovigen een aflaat die op het patroonsfeest van de heilige Vitus zouden bidden voor 'de vrede en de eenheid der Kerk'. Oldenhof schrijft dat in deze aflaatbrief voor het eerst de heilige Vitus als kerkpatroon werd genoemd. (5)

De kerk, die door initiatief van pastoor Fleutman tot stand was gekomen, bleek er na veertig jaar niet best aan toe. Een rapport van de RK Eeredienst uit 1820 deed verslag over de situatie van de katholieke kerk in Friesland. De bedoeling was via de overheid subsidie te verkrijgen voor de katholieke staties, die met dat geld de kerkgebouwen konden verbeteren. Blauwhuis vroeg een subsidie aan van f 4300,-- waarvoor onder andere een toren met uurwerk moest gaan komen. De Gedeputeerde Staten wilden hier niets van weten en wilden f 500,- minder beschikbaar stellen, alleen voor het herstel van het kerkgebouw. De directeur-generaal van het departement van de Eredienst Goubau wilde Blauwhuis wel vier mille geven, en met dat geld moest ook een uurwerk en een klok worden aangeschaft, die 'bij brand en andere rampen volstrekt noodzakelijk is'. Maar er was geen reden tot optimisme, want er bleek dat de rijkssteun niets opleverde. Voor 1830 kwam het in Friesland bijna nergens voor dat er een katholieke kerk werd gebouwd of verbouwd. De Friese katholieken zouden nog een aantal decennia van hun kleine kerkjes gebruik moeten maken. (6)

Met het herstel van de hiërarchie in 1853, lag de weg open om tot verbetering van de katholieke kerken te komen. In Blauwhuis kwamen tien jaar na 1853 plannen op tafel voor de nieuwbouw van een kerk. In 1868 begon men hiermee. Het zou de eerst zogenoemde Cuyperskerk in Friesland zijn.

5. Aanloop tot de bouw van de St. Vituskerk

Zonder het herstel van de hiërarchie zou de emancipatie van het katholicisme niet tot stand zijn gekomen. Op verschillende maatschappelijke gebieden kwamen de katholieken uit hun isolement. De bouw van veel nieuwe katholieke kerken werd een bewijs van de herleving van het katholieke geloof. Ook in Blauwhuis voltrok zich een gedeelte van deze emancipatie. Amper een decennium na het herstel, werden in het dorp plannen gemaakt om een nieuwe kerk te bouwen. Het oude kerkje was te klein en verkeerde in bouwvallige staat.

In het kerkarchief van Blauwhuis bevinden zich enkele brieven uit 1862 en 1863, waarvan de meeste geschreven zijn door de toenmalige pastoor Beersma en één door deken Jorna. De brieven bevatten mededelingen over de plannen inzake nieuwbouw van het kerkgebouw, gericht aan de aartsbisschop. Jammer genoeg valt niet van alle brieven een exacte datering af te lezen, en zijn enkele brieven onvolledig aanwezig.

In één van de eerste brieven, daterend uit juli 1862, schreef Beersma aan de aartsbisschop dat er na overleg met deken Jorna en andere 'Eerwaardigen heeren Geestelijken' besloten was om op een andere plaats in het dorp een nieuwe kerk en pastorie te gaan bouwen, tevens moest er op die plek een kerkhof worden aangelegd. Het oude terrein was te klein omdat daar geen plaats zou zijn voor een nieuw kerkhof, 'en de parochianen wel bijzonder voor een kerkhof genegen schijnen te zijn'. Het nieuwe terrein zou binnen een jaar verkrijgbaar zijn, aldus de pastoor. Er zouden echter nog verschillende problemen zich voordoen, over waar de nieuwe kerk moest komen.

De pastoor schreef in de brief ook al over de financiering van de nieuwe kerk. Hij wil een 'intekenlijst' ophangen, en dan zou wel blijken in hoe ver men zou komen met de plannen. Verhoging van de huur van de zitplaatsen wees de pastoor van de hand, want de prijzen waren al vrij hoog. Bovendien zou een verhoging van de prijzen een nadelige invloed kunnen hebben op het enthousiasme van de parochianen op de intekenlijst. Om de parochianen warm te maken voor de nieuwbouw stelde Beersma de aartsbisschop voor dat deze een brief zou sturen, waarin deze het plan goedkeurde, vervolgens zou de pastoor deze brief in de kerk voorlezen, zodat de parochianen 'rijkelijk tot het stichten voor een nieuwe kerk' zouden bijdragen. (1)

Aanvankelijk was het kerkbestuur in 1863 nog steeds van mening dat niet op de oude plaats gebouwd moest worden, maar aan deze gedacht zou in datzelfde jaar nog verandering komen. Een aantal gelovigen, waarschijnlijk kapitaalkrachtige gelovigen, weigerden geld te geven indien een nieuw stuk grond aangekocht zou worden. Pastoor Beersma schreef hierover aan de aartsbisschop: 'Zonder het oordeel van Uwe Hooge Eerwaardigheid te willen vooruitlopen, neem ik de vrijheid te kunnen bemerken, dat de boeren van deze parochie algemeen bekend staan, dat zij van een opgevat plan moeyelijk tot een ander zich laten bewegen.' De pastoor bedoelt natuurlijk het plan dat de boeren hebben om op de oude grond te bouwen, omdat dat voor hen goedkoper was. De brief eindigde met het volgende citaat: 'Ik verneem boven hun zijde langs dat het gevoelen, om op het oude terrein te bouwen, algemeen onder de leden heerschende zo, was halve het kerkbestuur de gegronde vrees koestert dat de intekening, zonder de verzekering, dat op het oude terrein gebouwd zal worden, slecht zal lukken.' Gelukkig genoeg was het nieuwe terrein nog niet gekocht. Indien dit ook niet door zou gaan, zou Blauwhuis het zonder kerkhof bij de nieuwe kerk moeten doen, omdat op de oude plek ruimtegebrek was. Deze brief werd geschreven in september 1863. (2)

In een van de ongedateerde brieven schreef Beersma nogmaals dat het oude kerkje 'voor deze gemeente om de godsdienst uit te oefenen en bij te wonen te kleine ja veels te veels te klein is'. Verderop ging de pastoor in op het feit dat de 'gemeentenaren' nu wel voldoende zullen inschrijven, omdat er gebouwd zal worden op de oude plaats. Het volgende citaat kan misschien karakteristiek worden genoemd voor het enthousiasme, dat in ieder geval bij de pastoor leefde, voor de bouw van de nieuwe kerk: 'God

heeft tot Uwen Gunste zoo beschikt dat in de uitgestrektheid deze gemeente vele goed bemiddelde mensen bevinden en daarvoor moeten wij als Roomsche katholieken voor zegens die wij genoten hebben en nog waardig zullen worden door goede en goedgehartige teekeningen aan den algoeden God onze dankbaarheid bewijzen.'(3) De pastoor had nu ingestemd met de bouw van de nieuwe kerk op het oude terrein. Nu nam deken Jorna het voortouw om dat te voorkomen en hij lichtte daarover de aartsbisschop in. Op het nieuwe stuk grond kon immers een kerkhof worden aangelegd, waar ook andere parochies gebruik van konden maken. Doorzetter Jorna kreeg zijn zin. Echter, doordat Jorna en de pastoor al vrij oud waren, en niet meer in staat waren en de plannen betreffende nieuwbouw van de kerk gaande te houden, raakte alles een beetje in de versukkeling.

In 1866 stierf pastoor Beersma. Zijn opvolger was Gerardus Evers. Hij zou de grote man worden van de toestandkoming van de St. Vituskerk. In juli 1867 werd de machtiging voor de bouw van de kerk verleend, en in oktober de machtiging voor de grondaankoop. Het volgende jaar zou men met de uitvoering van de bouw beginnen. Er werd een bouwcommissie gevormd waarin vier kerkmeesters de leiding zouden hebben: Miedema, Homminga, Ydema en Hettinga.

Het oude kerkje en pastorie werden omgebouwd tot school en schoolmeesterswoning. Hierdoor zou in Blauwhuis in 1870 als een van de eerste Friese plaatsen katholiek onderwijs worden gegeven. Nog geen twintig jaar vanaf het herstel van de hiërarchie verrees in dit kleine dorp een prachtige gotische kerk en begon men met het geven van katholiek onderwijs. (4)

6. Cuypers en de neogotiek

De katholieke emancipatie van na 1853, werd een bloeiperiode voor de katholieken. Het kloosterwezen ontwikkelde zich en de groei van het onderwijs, vormden daar een bewijs van. Naar buiten toe werd de bloei van het katholicisme duidelijk door de bouw van talloze kerken; de oude schuilkkerken verdwenen. (1)

De architect Cuypers zou vele katholieke kerken ontwerpen: hij werd de meester van de neogotiek. Cuypers was ook de architect van de St. Vituskerk in Blauwhuis. Het zou niet de enige kerk in Friesland zijn waarvan hij de uitvoering zou verzorgen. In totaal ontwierp hij in deze provincie zeven kerken. Het ontwerp van de St. Vituskerk was klaar in 1867. Een jaar later begon men met de bouw van de kerk, die in 1871 gereed was. De latere bouwmeester C.H. Peeters hield toezicht op de werkzaamheden. Hij zou ook betrokken worden bij de in 1869 gebouwde katholieke kerk in Sneek.

Cuypers ging vanaf 1854 samenwerken met de dichter en kunstcriticus Joseph Alberdingk Thijm, die een belangrijke rol speelde bij het culturele reveil van de katholieken. De gotiek werd het meest geschikt geacht voor de katholieke eredienst, omdat de gotiek vergelijkingen opwierp met de bloeitijd van het christendom in de dertiende eeuw. Het was Thijm niet te

doen om een pure imitatie van de gotiek, maar hij zag dat deze stijl als een bron van inspiratie voor een nieuwe kerkelijke kunst. De neogoticus trachtte een mystiek rookgordijn om zijn kerk te leggen. Tevredenheid was pas bereikt als apostelen, profeten, belijders en maagden hun plaats in de kerk hadden gevonden.

Cuypers bracht veel van Thijms ideeën in praktijk. Na een onderzoek naar geschriften van kerkelijke schrijvers uit de middeleeuwen en publicaties van tijdgenoten, concludeerde Thijm, dat ieder onderdeel van de gotiese kerk een symbolische betekenis had: 'de kruisvorm, de straalkapellen, als de kring van heiligen rond het kruishoofd, de pijlers van het koor als de apostelen, die de kerk dragen, het aantal westoortalen, het tweetal westtorens, (...).' De architectuur, beschilderingen, beglazing, sculptuur, liturgische, dispositie en meubilair moest als één geheel worden gezien. Het hele bouwprogramma diende een totaliteit te zijn, de symboliek van een logisch stelsel. (3)

Cuypers en Thijm ondergingen veel invloed van de Parijzenaar Viollet-le-Duc. Diens theorieën werden bepalend voor Cuypers' verdere werk, onder het dogma dat: iedere vorm, die niet voorkwam uit de constructie, vermeden diende te worden. Vooral de dertiende eeuwse gotiek van de Ile-de-France werd als uitgangspunt genomen als zuivere vorm van gotiek. In tegenstelling tot andere architecten ontwierp Cuypers niet alleen de kerk maar ook de polychromie, decoraties en de gehele meubilering.

Over de hoogte van zijn kerken en torens schreef Cuypers het volgende: 'De hoogte eener kerk kan voor het gebruik, in vele gezichten en vooral in ons land nadeelig zijn: (...). Het is dus geraten de hoogte van het ruim der kerk niet te overdrijven. De toren daarentegen wordt gebouwd voor de gemeentenaren buiten de kerk; de toren moet hoog zijn, omdat de klokken het geluid in de verte over de woningen der gemeentenaren moeten verspreiden en hen ter kerke roepen – een lage toren is een onding – hier behoort dus de hoogte vooral in het oog te lopen.' (4)

7. De Vituskerk: het interieur en de financiering van het interieur

Het interieur

De ideeën van Cuypers werden in al zijn kerken uitgewerkt. Dus ook in Blauwhuis. De kerk in het dorp is een neogotische kruiskerk met een transept en zijbeuken. (Het **transept** (van het [Frans](#) *tranche* = snede en het [Latijn](#) *saepa* = omheining), **kruisbeuk** of **dwarsschip** is oorspronkelijk een onderdeel van een [romaanse](#) of [gotische kathedraal](#), maar komt ook bij latere bouwstijlen voor.) (Een **zijbeuk** is in de [christelijke kerk](#) een ruimte die evenwijdig loopt aan het [middenschip](#). De zijbeuken zijn meestal smaller en lager dan het middenschip. Als ze even hoog zijn, spreekt men van een [hallenkerk](#), dan spreekt men liever van een middenschip met zijschepen. De normale afdekking van een zijbeuk is

in de regel een [lessenaarsdak](#). De zijbeuk is meestal recht maar kan ook om het koor heen getrokken zijn, als een [kooromgang](#).) (Een **travee** (Frans travée, rij of reeks) is een deel van een gebouw, dat wordt bepaald door twee opvolgende steunpunten in de lengterichting van het gebouw. In de [gotische](#) kerktravee zijn de gewelven van zijbeuken en middenschip even breed. De gewelven in de zijbeuken zijn vierkant, het hoofdgewelf in het middenschip kan een rechthoekig [kruisribgewelf](#) zijn.) Een **tongewelf** is een gewelf dat over de gehele lengte dezelfde vorm heeft en waarvan de dwarsdoorsnede een halve cirkel vormt, zodat het gewelf een halve cilinder vormt. Ook zijn varianten bekend waarbij de boog een ellips, parabool of spitsboog vormt. Tongewelven in strikte zin zijn gemetseld, echter worden ook houten en gepleisterde overkappingen met dezelfde vorm tongewelven genoemd. Het **kruisgewelf** of *graatgewelf*, niet te verwarren met een [kloostergewelf](#), is een [gewelfvorm](#) die in de Romeinse [bouwkunst](#) voor het eerst werd toegepast en daarna op grotere schaal werd gebruikt in [romaanse kerken](#).

Het kruisgewelf ontstaat als twee gelijke [tongewelven](#) elkaar snijden. De lijnen van de twee halve [cilinders](#) treffen elkaar in het midden, zodat een kruisvorm ontstaat. De [gewelfkappen](#) zijn zelf de dragende elementen, in tegenstelling tot een [kruisribgewelf](#), waar de ribben de dragende elementen zijn. Doordat de kappen tegen elkaar liggen, heffen zij de druk op en geleiden zij die naar een muur of pilaar.

Opvallend is de afwisseling in de bouw van kolommen en pijlers, waarbij een travee staat tegenover twee traveeën in de zijbeuk van de kerk. Dit systeem stamt uit de romaanse Rijnlandse school en daarom is aan deze gotische kerk een romaans element toegevoegd. Door dit systeem werden zware steunberen overbodig en kreeg de kerk aan de buitenkant een rijzig effect, terwijl aan de binnenkant de intensiteit bleef gewaarborgd. (1) Het tongewelf boven het kleine transept is geschilderd, terwijl het kruisgewelf bestaat uit gele klinkers. De met verf gekleurde baksteen werd in de zestiger jaren van de negentiende eeuw ook in andere kerken toegepast.

Cuypers zorgde ook voor het ontwerp van het kerkmeublement. Zo komt dat overeen met de bouwstijl van de kerk. De kerkbanken zijn prachtig versierd met dierenkoppen en spreukbanden. De versiering met dierenkoppen werd ook in de middeleeuwen gebruikt. Er worden ook heiligen met hun attributen vereerd. Van deze heiligen zijn beelden in de kerk te vinden of ze staan afgebeeld op fresco's.

Aan de oostkant van de kerk zijn twee altaren aangebracht en tegenover de preekstoel, die ook overeenkomen met de bouwstijl, ter nagedachtenis aan de kerkstichting. Boven deze gedenksteen staat de patroonheilige St. Vitus. Hij staat hier afgebeeld als triomfator van het christendom en onder hem ligt de verslagen keizer Diocletianus. Volgens de legende was Vitus een martelaar, die tijdens de vervolgingen onder het bewind van keizer

Diocletianus, die regeerde van 285 tot 305, omkwam. Hij werd geboren te Mazzara aan de westkust van Sicilië. Als jongen vluchtte hij naar het vasteland van Italië, omdat men thuis niet veel van zijn geloof moest hebben. In Italië werd hij met zijn voedster Crescentia voor de rechterstoel van Diocletianus gebracht, waarna ze gefolterd werden in een ketel, gevuld met lood en pek. Aan een van de muren staat Vitus afgebeeld op een schilderij als martelaar, waarop hij met nog twee andere figuren op een gedoopte brandplek knielend zit te bidden. Het schilderij werd in 1837 door Otto de Boer geschilderd. (3)

Het altaar en de muren zijn bemetseld met verschillende kleuren steen. Het hoofdaltaar werd gemaakt uit Franse steen. Aan beide zijden van het altaar staan twee voorstellingen uit het Oude Testament, die uit zandsteen zijn gehouwen. Daarboven bevindt zich het baldakijn van eikehout. (4)

De financiering van het interieur

Het interieur en het kerkmeublement werden betaald door particulieren. Meestal waren dat rijke boeren uit de parochie. Nu bevinden zich in het kerkarchief de uitgaven en het ingezamelde 'gelden ten behoeve van de bouw van de nieuwe kerk'. Er wordt vermeld dat in 1868 een bedrag van f 34.427,50 aan 'intekengelden' werd ontvangen en dat de kerk fikse bedragen ontving via legaten. Deze gegevens werden in het rekeningboek (1866-1872) verwerkt. Maar de gegevens betreffende de uitgaven en de inkomsten van kerkmeublement en verdere inrichting van de kerk zijn niet terug te vinden in het rekeningboek.

Hieronder worden enkele particulieren genoemd die een vrijwillige bijdrage gaven voor het interieur van de St. Vituskerk.

Klaas Klaze Hettinga gaf maar liefst f 4300,00 voor het hoogaltaar met baldakijn. Bokke Thomas Dijkstra betaalde f 1250,00 voor de communiebak en de mozaïekvloer. Voor het Maria-altaar en twee 'Godslampen' droeg G.J. Flapper f 1245,00 bij. Voor de preekstoel betaalde de familie Hettinga een bedrag van f 1600,00.

Het torenuurwerk met verzendkosten werden bekostigd door Pieter Ymes Pietersma: f 800,00. Jarich Rientzes Rijpma gaf f 650,00 voor de aanschaf van een aantal vergulde koperen kandelaren. Met elkaar ontving de pastoor meer dan f 20.000,00 aan giften voor het kerkmeublement en verdere inrichting van de kerk. (5)

Elders wordt vermeld aan wie de rekeningen voor het kerkmeublement en inrichting moesten worden betaald. In 1869 ontving De Wildt uit Rotterdam f 447,50 voor de mozaïekvloer en het daarbij behorende cement. Van Bergen uit Heiligerlee leverde het Mariaklokje voor f 217,50. Architect Cuypers en Stoltzenberg ontvingen voor enig kerkmeublement een bedrag van f 1850,00. Een jaar later leverde Van Bergen uit Heiligerlee opnieuw, nu waren dat drie torenklokken en 'eenige andere zaken' voor een bedrag van ruim f 2700,00. De koperen kandelaars, betaald door Jarich Rientzes Rijpma, werden in 1871 geleverd door Brom uit Utrecht. In totaal werd hier een eindbedrag vermeld van f 18.818,581/2 ct. (6)

8. De financiering van de Sint Vituskerk

Toen men in het voorjaar van 1867 toestemming aan de koning vroeg om op eigen kosten een kerk te bouwen werden de kosten geraamd op f 73.000,-. Van dat bedrag werd datzelfde jaar al een groot gedeelte ingezameld. De pastoor zou op elke f 25.000,- duizend gulden extra toeleggen. Een boer liet zich niet onbetuigd en beloofde bij elke f 25.000,- vijfhonderd gulden te betalen. (1) Het kerkarchief van de parochie Blauwhuis in Leeuwarden bevat een rekeningboek waarin de uitgaven en inkomsten van de nieuwbouw globaal staan vermeld. Het rekeningboek geeft een boekhouding weer over zes jaar, 1866-1872.

De totale ontvangst over dit tijd bedroeg een bedrag van f 101.230,24.

Meer dan eenderde van dit bedrag vormden de zogenaamde

'intekengelden'. Via het legaat van Tjerkje Simons Miedema ontving de kerk f 1000,-. Jentje Sjoerds Kingma schonk vier mille voor de bouw van de kerk. Verder werd er ruim een halve ton geleend. Via aandelen leende de kerk meer dan f 27.000,- tegen 41/2% rente. De kerk gaf 52 aandelen van f 500,- per stuk uit en 13 aandelen van f 100,-. Verder werd er van particulieren ruim f 24000,- geleend, ook tegen 41/2% rente. (2)

Bij de uitgaven van het rekeningboek zijn mede vermeld de kosten voor de inrichting van de oude kerk en pastorie tot school en schoolmeesterswoning. Voor de grond aan de Hemdijk heeft de kerk f 4200,- moeten betalen, waarvan in 1872 nog slechts f 200,- afgelost hoefde te worden. Aan de aannemer werd betaalde men het grootste bedrag in tien verschillende termijnen. Aannemer Schuurmans uit IJlst ontving f 84.320,-. Architect Cuypers kreeg 5% van dit bedrag uitgekeerd, f 4216,-. Voor het graafwerk van de grachten, de aanleg van het kerkhof en de tuin werd ruim f 3000,- betaald. Het schilderwerk aan de kerk en de school kostte meer dan f 500,-. Ypma uit Bolsward kon f 600,- innen voor het veranderen en verplaatsen van het kerkorgel. Er staan hier slechts enkele uitgaven van het rekeningboek vermeld. In totaal werd een bedrag van f 104.868,641/2 uitgegeven, waardoor het verschil met de inkomsten een bedrag opleverde van f 3908,301/2 in de min. Daarom was de pastoor opnieuw gedwongen geld te lenen. Op 3 juni 1873 kreeg hij van de aartsbisschop toestemming om f 4600,- op te nemen. De totale schuld zou nu, met de al eerder geleende vijftig mille, f 54.600,-, bedragen. In de loop van 1874 werd f 3500,- afgelost en het jaar daarop f 7950,-, waardoor in december 1875 de schuld was verminderd tot f 43.150,-. (3) Er werd dus voor de bouw van de kerk dus meer dan een ton uitgegeven, dit bedrag kwam niet overeen met de in 1867 gedane schatting van f 73.000,-. De kerk werd bijna 35 mille duurder.

In 1872 werd de Sint Vituskerk ingewijd door aartsbisschop A.I.

Schaepman van Utrecht. De notulen van het kerkbestuur geven hierover onder meer het volgende te lezen: 'De W.E. waarde Heer Pastoor heeft te kennen gegeven de aanstaande komst van Monseigneur Schaepman, Bisschop van Utrecht. Zullende deze komst plaats hebben op Dinsdag den 15 October, ten einde de Nieuwe Kerk te Consueereren en tevens het Heilig Vormsel toe te dienen.' Het kerkbestuur zou voor de kerkversiering

van de kerk zorgen, omdat de pastoor het te druk had met andere bezigheden. Deze taak nam het kerkbestuur welwillend op zich: 'Met het doel om aan Monseigneur den aartsbisschop met hartelijke welkomst te ontvangen, en tot het hooge feest den Godswaardigen tempel zichtbaar voor te bereiden.' (4)

Thans is het erg moeilijk voor de kleine parochie de Sint Vituskerk te onderhouden. Door een verkeerd gebruik van cement door Cuypers is regelmatig onderhoud noodzakelijk. Het altaar is niet meer in zijn originele staat. In de zestiger jaren van de twintigste eeuw werd het altaar opgehoogd en naar voren gebracht. Rond 1970 werd de kerktoren gerestaureerd.